

Вищезгадані каральні й розвідувальні органи гітлерівців забезпечували жорстокий окупаційний режим у місті. Їхніми ж руками здійснювались і розправи над цивільним населенням та військовополоненими, які утримувались у спеціальних таборах на околицях міста.

¹ Безыменский А. А. Генеральный план «Ост»: замыслы, цели, реальность // Вопросы истории. – 1978. – № 5. – С. 77.

² Городиський З. Українська національна рада в Києві // На зов Києва. – К., 1993. – С. 272; Величківський М. Сумні роки німецької окупації (1941–1944 роки) ... – С. 45.

³ Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин (1899–1992). – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Париж, 1944. – С. 33.

⁴ Сулятицький С. Перші дні в окупованому німцями Києві // На зов Києва. – С. 190.

⁵ Олександр Оглоблин (1899–1992) – український історик, археограф і громадський діяч. Народився у Києві, закінчив Київський університет св. Володимира (1919). 1919–1941 – на педагогічній і науковій роботі в Києві, Одесі, Харкові. 1926 – доктор історичних наук. 1932–1934 – директор Київського центрального архіву давніх актів, 1935–1937 – працював в Інституті матеріальної культури, згодом – в Інституті історії України АН УРСР, водночас – професор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Під час окупації Києва гітлерівцями – голова міської управи, директор Музею-архіву Переходової доби м. Києва. У 1943 переїхав до Львова, у 1944 – до Праги. З 1951 жив і працював у США, де заснував і очолював Українське геральдичне й генеалогічне товариство (1963) та Українське історичне товариство (1965), з 1970 – президент Української вільної академії. Помер 16 лютого 1992 р. у м. Спрінгфілді (США).

⁶ Сулятицький С. Вказ. праця. – С. 189, 190.

⁷ ДА Київської області, ф. Р-2356, оп. 1, спр. 31, арк. 54–54 зв.

⁸ Українське слово. – 1941. – 12 жовтня. – С. 4.

⁹ Володимир Багазій (?–1942) – вчений-математик, громадський діяч. Народився на Полтавщині, закінчив Київський університет та аспірантуру. До війни викладав математику в навчальних закладах Києва. Входив до складу Української народної ради.

¹⁰ Разом з німцями залишив Київ. Згодом емігрував до Аргентини. Автор спогадів «Київ під ворожими окупаціями».

¹¹ ДА Київської області, ф. Р-2356, оп. 1, спр. 91-6, арк. 1–11.

¹² Там само, арк. 10, 11.

¹³ Там само, арк. 1, 2.

Ветров І.

Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.)

В історичній науці про Другу світову війну тривалий час не приділялося належної уваги суперництву між воюючими країнами та експансії в грошовій і банківській сферах. Адже, крім величезних руйнувань та людських жертв, що принесла ця війна, не менш жахливе лихо несла за собою й «економічна війна», яка була її супутницею і захопила сферу валютно-фінансових відносин.

Значне місце в планах підготовки війни, розроблених лідерами нацистської Німеччини, посідали методи пограбування інших країн і підпорядкування їх економічним інтересам німецького монополістичного капіталу. Німецькі окупанти використовували всі можливі методи – від безпосереднього захоплення матеріальних цінностей під виглядом воєнних трофеїв до прихованих методів фінансового пограбування.

«Обґрунтування» експансіоністських планів Третього рейху, використання воєнних грошей було дано ще в 1939 р. у книзі Г. Хольцгауера «Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung in militärischen besetzten Gebieten». «Хоч які були б ці гроші, – писав автор, – їх усе ж прийматимуть охоче, ніж реквізовані розписки»¹. Далі він цинічно натякав: «Є методи для того, щоб підтримати купівельну спроможність цих паперових грошей у ворожій країні»². (На які методи натякав автор, неважко здогадатися. – *І. В.*)

Згідно з цією працею фашистський уряд Німеччини розробив комплексну програму, яка докорінно відрізнялася від подібної програми, що діяла під час Першої світової війни, і була спрямована на забезпечення її військ на окупованих територіях необхідними грошовими коштами. Згідно з цим документом передбачалося створення імперських кредитних кас, а також спеціальних емісійних банків з наданням їм права випускати власні грошові знаки, аналогічні національним грошовим одиницям³.

Вже навесні 1940 р. було завершено підготовку до випуску та введення в обіг на окупованих територіях воєнних марок єдиного зразка (50 пфенінгів, 1, 2, 5, 20, 50 – рейхсмарок). Закон про заснування імперських кас було прийнято 3 травня 1940 р. і доповнено розпорядженням від 15 травня того ж року⁴. Організаційно імперські кредитні каси входили до системи Рейхсбанку поряд з німецькою розрахунковою касою, яка здійснювала клірингові розрахунки, касою іноземних боргів і золотообліковим банком.

В міру розвитку воєнних дій у Західній Європі та окупації її країн програма тотального використання воєнних емісій втілювалася в життя. Зокрема, до сфери фінансового впливу окупантів потрапили Австрія, Чехословаччина, Данія, Норвегія, Бельгія, Голландія, Франція, Югославія, Греція, а також певною мірою навіть союзники Німеччини.

Серед громадян, що відчули на собі «радоші» фінансової політики нової влади, були й українці Польщі, після окупації якої було утворено генеральну губернію з адміністративним центром у Кракові. У березні 1940 р. уряд цього новоутворення (генерального губернаторства) на чолі з Г. Франком видав в обіг вісім паперових грошових знаків з номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 злотих (всі написи на них були виконані польською мовою)⁵.

З початком радянсько-німецької війни ці «гроші» з'являються на території нової адміністративної одиниці – дистрикту Галичина (Львівська, Дрогобицька, Станіславська та Тернопільська області), який був включений до складу генерального губернаторства 1 серпня 1941 р., і в цей же період у грошовий обіг було випущено ще п'ять банкнот з номіналами 1, 2, 5, 50 та 100 злотих. Офіційний курс цієї «валюти», відомої ще як «краківська злата», у генеральному губернаторстві у 1939–1944 рр. становив 1 злотий – ½ німецької рейхсмарки⁶. За цей період новоспечена «валюта» була знецінена в 15–20 разів (за цінами на с/г продукти)⁷. Якщо восени 1939 р. в обігу перебувало 0,5 млрд злотих, то вже наприкінці 1944 р. – близько 10 млрд⁸.

Для Радянського Союзу лідерами Третього рейху було складено спеціальну програму. Так, ще наприкінці травня 1941 р. міністр господарства

та президент рейхсбанку І. Функ провели закриту нараду, на якій було підтримано пропозиції міністра окупованих східних територій А. Розенберга про друкування фальшивих радянських грошових знаків⁹. Фальшиві гроші доставлялися дипломатичною поштою. Їх використовували в основному для придбання коштовних речей, антикваріату, мистецьких творів. Це був перший етап широкомасштабної програми підризу фінансової системи СРСР.

Одразу після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз на його окупованих територіях розпочалося втілення в життя плану «Ольденбург» – економічного розділу плану «Барбаросса». Провідні ідеї першого ще до війни з СРСР були деталізовані в «Директивах по керівництву економікою у щойно окупованих східних областях» (т. зв. «Зеленій папці» Г. Герінга). За наказом Герінга від 3 липня 1941 р. виконання настанов, що містилися у «Зеленій папці», було обов'язковим і в областях, які передавалися громадянському управлінню.

Особливе місце фашисти відводили Україні. Так, у записці від 23 вересня 1941 р. зазначалося: «Хоча ми й дамо Україні незначну... державність під німецьким адміністративним контролем, це буде коштувати українцям великих територіальних поступок. У господарсько-економічному плані ми також можемо запропонувати Україні небагато. Навпаки, передбачається, що ми будемо широко використовувати природні багатства цієї країни в своїх цілях»¹⁰.

Для здійснення плану «Ольденбург» було створено спеціальний економічний штаб та господарські інспекції для окупованих районів. Основні розпорядження та накази імперського міністра окупованих східних областей щодо керівництва ними входили до «Зеленої папки» і називалися «Коричнева папка». Друга частина цієї папки містила розпорядження та накази щодо громадянського управління у рейхскомісаріаті Україна.

У розділі «Директиви по керівництву фінансовим господарством» («Коричнева папка») накреслені шляхи поступової перебудови фінансово-кредитної системи СРСР у вигідному для загарбників напрямі. Одразу після нападу на Радянський Союз фашисти стали широко використовувати в торговельних операціях військові марки-білети імперських кредитних кас (рейхскредиткасеншайнен). Вони випускалися військовим командуванням без обмежень, відповідно до потреб німецької армії. Майже кожна ворожа дивізія мала пересувний друкарський верстат для тиражування цих білетів, які населення називало «окупаційними марками». Головним управлінням імперських кредитних кас керувала адміністративна рада (у складі представників міністерства господарства, міністерства фінансів, Верховного командування збройних сил та ін.), головою якого був директор рейхсбанку. До компетенції ради входило управління кредитно-грошовими системами окупованих країн і ведення переговорів з емісійними банками цих країн та країн-сателітів.

У перші ж тижні війни до обігу були введені також розписки, заздалегідь підготовлені, пронумеровані, проштемпельовані гербовою печаткою з написом «Німецькі збройні сили». Бланки їх були виготовлені в друкарнях і могли заповнюватися будь-яким офіцером. У розписці зазначалося, що вартість продуктів, вилучених у населення, відшкодовує німецьке головне командування. Однак ці обіцянки залишилися на папері.

Крім цього, мали місце випадки, коли німецькі військовослужбовці з метою власного збагачення займалися спекуляцією грошима, внаслідок чого місцеве населення остаточно зубожіло. У спеціальному розпорядженні читаємо: «Обмін переважно проходить через німецьких військовослужбовців,

які за одну німецьку марку отримують 20 крб. Потім ці паперові гроші при поштових переказах до Німеччини вкладаються у відповідні платіжні заклади. А оскільки одна марка при перевідному курсі дорівнює десяти карбованцям, то, відповідно, німецькі солдати отримують вдвічі більше»¹¹. Такі спекулятивні операції не планувалися вищим керівництвом фашистської Німеччини, тому воно суворо заборонило солдатам займатися подібними аферами.

Незважаючи на те, що емісія війнних грошей приносила значний прибуток, Третій рейх не розглядав їх як постійний засіб обороту на окупованій території. Одразу після завершення окупації і створення місцевої емісійної системи випуск війнних марок зазвичай припинявся. Німецька влада переходила до фінансування своїх витрат за рахунок місцевої валюти, яку вони отримували в основному під виглядом відшкодування окупаційних «витрат». Оскільки бюджет окупаційної країни зводився з величезним дефіцитом, єдиним джерелом його покриття слугувала емісія грошових знаків. Звідси – величезне зростання грошового, нічим не підкріпленого, обігу.

Так, 13 грудня 1942 р. в листі з приводу випуску війнних марок, адресованому всім міністрам Німеччини і командувачам німецьких збройних сил в окупованих країнах, Г. Герінг наголошував, що «...в деяких областях можна було б відмовитися від подальшого випуску свідоцтв імперських кредитних кас, оскільки забезпечення військ і адміністративного апарату платіжними засобами здійснюється національним емісійним банком»¹². Водночас він попереджав своїх підлеглих, що «навіть у тих випадках, коли місцеві емісійні банки виявили бажання видавати необхідні німцям грошові знаки, окупаційна марка повинна й надалі залишатися законним платіжним засобом і разом з тим мають бути в наявності всі передумови до того, щоб вона в будь-який час могла бути випущена в обіг»¹³. Іншими словами, він вимагав використовувати окупаційну марку для подальшого економічного тиску на окуповані країни. Треба сказати, що виключення окупаційної марки з обігу не оформлювалося законодавчими актами. На пораду дирекції рейхсбанку окупанти діяли без широкого розголосу.

Отже, на окупованій території СРСР, зокрема в Україні, фашистська влада залишала за національною валютою – радянським карбованцем – функцію платіжного засобу. Зокрема, в «Коричневій папці» зазначалося: «Щодо забезпечення грошей, то до остаточного врегулювання валютних відносин розписки державних кредитних кас та карбованець залишаються законними засобами платежу»¹⁴.

Для остаточного розвалу фінансово-кредитної системи на окупованій території загарбники запровадили примусовий завищений курс німецької марки щодо радянського карбованця – 10 крб. за 1 марку, що майже у п'ять разів перевищувало її довоєнний курс¹⁵.

Складовою економічного апарату під час окупації України також були банки, які займалися кредитуванням та здійсненням банківського обслуговування торговельних і промислових підприємств. Головним завданням, яке ставилося перед господарськими банками, було: «...вичерпування грошового запасу...» («Зелена папка»), розділ «Банківська політика і банківське життя»¹⁶. Вже у листопаді 1941 р. було видано розпорядження рейхскомісара Е. Коха про заснування господарських банків у рейхскомісаріаті. Окрім них, існували також міські, районні, сільськогосподарські банки. За розпорядженням від 18 березня 1942 р. було створено мережу господарських банків, які набули найбільшого значення за розмірами капіталів. У вересні того ж року в

рейхскомісаріаті «Україна» було відкрито 17 галузових господарських банків, об'єднаних у Союз господарських банків. Координував їх роботу Центральний господарський банк, який розташовувався в Рівному з філіями у Києві та Дніпропетровську. Їхня діяльність проходила під наглядом німецьких районних комісарів. На чолі Центрального господарського банку і Союзу господарських банків стояв доктор Веґе. 3 квітня 1942 р. в Україні налічувалося 200 філій господарських банків¹⁷. У лютому 1943 р. – 21 банк, 330 філій, а наприкінці того ж року – ще 11 банків¹⁸. І хоча ці банки, що були відкриті замість місцевих контор і відділень Держбанку СРСР, виконували, здавалося б, звичайні фінансові операції: «приймали вклади від організацій, підприємств і приватних осіб; надавали короткотермінові кредити торговельним та промисловим підприємствам; проводили безготівкові розрахунки за дорученням клієнтури»¹⁹, насправді ж вони лише камуфлювали злочинні плани фашистських окупантів. Так, скуповування радянських грошових знаків за марки та їх використання для «легального» пограбування населення надавали можливість німецькій владі проводити операції, пов'язані з централізацією та розподілом фондів радянської валюти через свою банківську мережу. Але фашистам цього було замало і вони випускали в обіг фальшиві радянські грошові знаки²⁰.

Навесні 1942 р. в Рівному розпочав роботу Центральний емісійний банк України (з січня 1944 р. він був переміщений спочатку до генерального губернаторства, потім до Німеччини, а в листопаді того ж року Центральний господарський банк України був розташований у Котбусі (Східна Німеччина)).

Кредитні каси були перетворені на його відділення. Директором банку було призначено доктора Ейнзіделя, який раніше брав участь в організації подібних фінансових установ у Словаччині та Сербії. З 1 червня 1942 р. цей банк розпочав випуск власних грошових білетів у карбованцях. В основу розрахунку було покладено співвідношення, встановлене німецькою владою: 1 рейхсмарка – 10 крб. Центральний емісійний банк України випустив «нові гроші» номіналом у 1, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 крб. З правого боку зовнішньої сторони банкноти було зображено: голову дитини (на банкнотах у 5 крб), селянки (10 крб), робітника (20 крб), шахтаря (50 крб), моряка (100 крб) і хіміка (500 крб)²¹.

Новоспечена «валюта» – українські карбованці – приймалася тільки на території рейхскомісаріату «Україна». До 25 липня 1942 р. населенню України було наказано обміняти радянські гроші номіналом 5 і більше рублів на нові карбованці. Однак у разі обміну більше ніж 20 крб «нова валюта» не видавалась, а зараховувалася на т. зв. безпроцентний «рахунок заощаджень», що фактично означало конфіскацію радянських грошей. Наприклад, зі зданих населенням заощаджень близько 75 % конфісковувалося на користь окупаційної влади, населення ж могло отримати в карбованцевому еквіваленті ледве четверту частину²². За даними статистичного відділу рейхсбанку обмін рубля сягав на 25 квітня 1943 р. 2 млрд рублів, причому до грудня 1942 р. обмеження на обмін становило 150 рублів, до квітня 1943 р. – 300 рублів. Було навіть розроблено спеціальну форму «Empfangsbestätigung» (посвідка відбору), яка видавалась особам, що здали радянську валюту для обміну на окупаційні карбованці²³. У дистрикті Галичина розпорядженням від 28 серпня 1941 р. були введені злоті як грошова одиниця, обмін рублів та червінців здійснювався у співвідношенні 1 злотий – 5 рублів. Звичайно, цей курс був набагато нижчим порівняно з рейхсмаркою²⁴. У населення України

після такого грабіжницького обміну залишилися радянські грошові знаки номіналом 1 та 3 крб і розмінна монета, окупаційні марки та монети в 1, 5 та 10 пфенінгів та новоспечена «валюта» – українські карбованці.

Крім того, для німців надавалася можливість здійснювати взаєморозрахунки у твердій валюті – білетами рентного банку Німеччини (рентен-банкшайнен) зразка 1923–1937 рр. з номіналами 1, 2, 5, 20, 50, 100, 500 і 1000 рентенмарок, а також державними банкнотами зразка 1924–1942 рр. (рейхсбанкнотен) у номіналах 5, 10, 20, 50, 100 та 1000 рейхсмарок. На території Трансністрії у грошовий обіг було введено румунські леї з номіналами 100, 500, 1000, 2000 та 5000 зразка 1940–1943 рр.²⁵ У невеликій кількості вони також оберталися на території Чернівецької області, у Криму та на Одещині. В окремих місцевостях України зрідка у грошовому обігу з'являлися угорські пеньго, італійські ліри і навіть іспанські песо. Однак останні на українських теренах були явищем екзотичним²⁶.

Крім того, упродовж Другої світової війни в Закарпатській Україні, яка залишалася у складі Чехословаччини, ходили грошові знаки цієї країни. Так, у протектораті Чехії та Моравії в 1939–1945 рр. окупанти випустили нові банкноти номіналами 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500, 1000 і 5000 крон. У Словаччині було емісовано 14 банкнот у валюті словацьких крон восьми номіналів: від 5 до 5000²⁷.

Наведемо розміри заробітної плати населення окупованої території: кваліфікований робітник одержував 400 крб на місяць, бухгалтер – 500, друкарка – 400 крб. Ставки фахівців та керівників коливалися від 900 до 1500 крб²⁸. Незважаючи на, здавалося б, «високу» заробітну плату, постійні відрахування, штрафи, податки тощо урізували її до мінімуму. Гроші, які одержувало населення за свою роботу, були фактично знецінені. Так, на базарах Харкова влітку 1942 р. один кілограм хліба продавався за 150 крб при офіційній ціні 1,7 крб, 1 яйце, відповідно, 8 – 0,8 крб, 1 л молока – 20 – 1,2 крб, 1 л соняшникової олії – 280 – 14,5 крб²⁹, а вже в березні 1943 р. на базарах Києва пуд борошна коштував 15 тис. крб, 1 кг печеного хліба – 400 крб, 1 кг сала – 6 тис. крб, склянка солі – 300 крб³⁰. Всі послуги, що надавалися населенню, також були платними. Так, хворий за день перебування в лікарні сплачував 20 крб, за прийом лікарем – 10 крб. Ціни на ліки зросли в різних районах України на 200 – 2000 %³¹. Була встановлена також неофіційна такса за звільнення від виконання примусових робіт. Так, у Харкові воно коштувало 500 крб, від окопних робіт – 1000 крб, від вивезення до Німеччини – від 5000 до 10 000 крб³².

Німецька влада в свою чергу всіляко сприяла отриманню німецькими фірмами на окупованій території України великих прибутків, про що переконливо свідчить газета «Берлінерберзенцайтунг» за 1943 р., в якій проголошувалося, що відповідно до «...керівних вказівок з регулювання виробничих цін у щойно зайнятих східних областях передбачено і обумовлено – ціни і заробітна плата повинні триматися на низькому рівні»³³, тобто розрив у цінах між рейхом і окупованою територією був джерелом великих прибутків німецьких фірм. Цей характер прибутку визначався також і тим, що на окупованій території в обігу були окупаційні «гроші-марки» і місцева валюта – українські карбованці, які за офіційним курсом рейхсмарки були знецінені.

Нестача товарної маси, штучне завищування курсу марки щодо радянського карбованця, нестійкість «твердих цін» на товари та послуги, які нав'язувала окупаційна влада під загрозою репресій, – все це зумовлювало шалене

зростання цін, поглиблення інфляції та корупції, поширення спекулятивних операцій як серед німецьких кіл різних рангів, так і серед місцевого населення.

Про це свідчить повідомлення про становище в Україні, складене за матеріалами перевірки німецької службової пошти «Україна», тобто листування німецьких фірм і службовців. У цьому документі зазначається, що «справа не обмежується обміном тільки для власних і сімейних потреб. Обмін стає «оборудкою» і проводиться зрештою на комерційній засаді. Метою є спекуляція і заробляння грошей».

Далі аналізуються листи німецьких військових, в яких вказується, що «в Україні гроші валяються на вулиці» і «за короткий строк тут можна збити собі капітал». Кореспонденти розповідають у своїх листах про величезні прибутки в Україні. Так, «за центнер солі можна отримати 1000 рейхсмарок, за коробку сірників – 6 марок, а старі костюми збуваються більше як за 600 марок». А в іншому листі читаємо: «обмінна торгівля і спекуляція перебувають у повному розквіті, і те, що раніше робили євреї, в значно досконалішій формі робиться сьогодні «арійцями»». В повідомленні також зазначається, що «Україна стала товкучкою рейху», «з України корупція поширюється в рейх», що «служить основою для нових спекуляцій». Німецькі вищі кола змушені були констатувати, що «Україна стала раєм для спекулянтів»³⁴, а це може завдати значних збитків Німеччині й поставити під загрозу інтереси рейху в майбутньому.

«Нові гроші» – карбованці – поступово перестають виконувати функції еквівалента вартості товарів, що не могло не позначитися негативно на житті населення, яке з недовірою починає ставитися до окупаційної «валюти». Якщо в другому півріччі 1942 р. населення надавало перевагу окупаційним маркам, що високо котувалися на «чорній біржі», то коли окупанти вдруге вступили до Харкова (квітень 1943 р.), спостерігалось протилежне явище. В останні місяці перебування загарбників у місті відчувалася нестача радянської валюти. В цей період населення прагнуло позбутися «окупаційних марок»³⁵. Усього ж за період окупації до 1 січня 1944 р. розмір емісії банку України становив 1195 млн марок³⁶.

До речі, самі нацисти в документі від 16 травня 1944 р., аналізуючи результати перевірки діяльності рейхскомісаріату «Україна» з фінансових питань у період окупації, зазначали, що «нездорові тенденції в загальноекономічній галузі були ще більше посилені фінансовою політикою, що проводилася рейхскомісаром України. ...Він (мається на увазі Е. Кох. – І. В.) широко проводив економічні заходи без будь-якого бюджету. ...Це послужило стимулом до виникнення в Україні особливого шикарного тилового життя для деяких. ...Окремі управління і генерал-комісари зовсім не думали про виконання розпоряджень самого рейхскомісара чи його головного фінансового управління, а робили все, що їм заманеться. ...Стало відомо, що під час відступу з України окремі керівники установ свідомо пішли на те, щоб своєчасно не запаковані касові книги, а також виправдувальні документи до рахунків врешті-решт спалювались або потрапляли до рук ворога. Тим самим виключалася будь-яка можливість ревізії»³⁷.

Таким чином, важливою складовою економічної експлуатації України нацистською Німеччиною було її фінансове пограбування. Це знайшло віддзеркалення насамперед у вилученні банківських цінностей. Окупаційна влада також широко практикувала блокування наявних платіжних засобів

і безконтрольний випуск паперових грошей відповідно до власних потреб, не рахуючись ні з чим, окрім власних інтересів. Відіграючи роль платіжного засобу під час т. зв. закупівель, ці «гроші» фактично використовувалися для прихованого пограбування місцевого населення та збагачення правлячих кіл Третього рейху.

¹ *Holzhauser G. Barzahlung und Zahlungsmittelversorgung in militärischen besetzten Gebieten.* – Jena, 1939. – S. 89.

² *Holzhauser G.* Ор. cit.

³ *Сенилов Б. В.* Военные деньги Второй мировой войны. – М., 1991. – С. 14.

⁴ Там же. – С. 18.

⁵ *Дорофеева Н. В., Комаринська З. М.* З історії грошей України. – К.; Л., 2000. – С. 114.

⁶ Гроші в Україні: факти і документи. – К., 1998. – С. 97.

⁷ *Семиряга М. И.* Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М., 2000. – С. 665.

⁸ *Skalniak F.* Bank Emisyjny w Polsce. 1939–1945. – Warszawa, 1966. – S. 99.

⁹ *Мирский Д.* Титулованные фальшивомонетчики // Наука и жизнь. – 1969. – № 10. – С. 55–56.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 38, арк. 107.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 70, спр. 24, арк. 44.

¹² *Алексеев А. М.* Военная валюта. – М., 1948. – С. 52.

¹³ Там же.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 141, арк. 56.

¹⁵ *Сенилов Б. В.* Указ. соч. – С. 26.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 141, арк. 61.

¹⁷ Там само, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 533, арк. 40.

¹⁸ *Боряк Г., Дубик М., Маковська Н.* «Нацистське золото» з України: У пошуках архівних свідчень. Вип. 1. – К., 1998. – С. 57.

¹⁹ Нове Запоріжжя. – 1941. – 7 грудня.

²⁰ *Атлас З. В.* Социалистическая денежная система. – М., 1969. – С. 294.

²¹ Голос (часопис для українців у Німеччині). – Берлін. – 1942. – 12 липня.

²² *Лаута С. П.* Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1965. – С. 169–170.

²³ *Сенилов Б. В.* Указ. соч. – С. 28.

²⁴ *Боряк Г., Дубик М., Маковська Н.* Вказ. праця. – С. 58–59.

²⁵ Гроші в Україні: факти і документи. – К., 1998. – С. 98.

²⁶ Там само.

²⁷ *Дорофеева Н. В., Комаринська З. М.* Вказ. праця. – С. 117.

²⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 533, арк. 40.

²⁹ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 157, арк. 199.

³⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 533, арк. 39.

³¹ Там само, оп. 70, спр. 107, арк. 15.

³² Там само, спр. 110, арк. 109.

³³ ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 239, арк. 96.

³⁴ Там само, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 182, арк. 85, 88–89.

³⁵ *Атлас З. В.* Указ. соч. – С. 294.

³⁶ *Алексеев А. М.* Указ. соч. – С. 58.

³⁷ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 101, арк. 210–212.